

Martina Z i r h u t o v á (Praha)

„MEZI CHALUPAMA ULIČKA TO OUZKÁ“ ANEB APELATIVUM *SOUTKA* V POMÍSTNÍCH JMÉNECH V ČECHÁCH

THE COMMON NOUN *SOUTKA* IN MINOR PLACE NAMES IN BOHEMIA

The paper deals with the use of the common noun *soutka* in minor place names in Bohemia. This dialectal word refers to narrow roads/footpaths between houses and/or gardens both in rural and urban areas. The focus of the article is on the analysis of minor place names containing this common noun or its variants (*souska*, *šouska*) and their geographical occurrence.

Whereas the common noun *soutka* is usually described as specific to Southern Bohemia, minor place names containing this lexical item are found in the southern parts of Central Bohemia and only northern parts of Southern Bohemia. In the rest of this region, other dialectal words with the same or similar meaning are used in the minor place names referring to narrow roads between houses or gardens (*zahata*, *souhrada*). Folk etymology often associates the name *Soutka* with the words *soud* (a court/trial) or *soudek* (a small cask). Thus, the name has frequently been written down as *Soudka*.

Key words

onomastics; minor place names in Bohemia; the common noun *soutka*; narrow roads between houses or gardens; folk etymology

Klíčová slova

onomastika; pomístní jména v Čechách; apelativum *soutka*; úzké uličky mezi domy nebo zahradami; lidová etymologie

1. Úvod

V katastru obce Vysoký Chlumeč na Sedlčansku (na jihu středních Čech) se nachází úzká ulička vedoucí mezi domy a zahradami v mírně svažitém terénu, která se nazývá *Soutka*. Také v nedalekých Dublovicích najdeme uličku, tentokrát mezi dvěma staveními, které se taktéž říká *Soutka* nebo *V soutce*.

Tato pojmenování nejsou v Čechách zcela ojedinělá. V Abecedním generálním katalogu pomístních jmen na území Čech¹ je obsaženo 5 dokladů pomístních jmen obsahujících apelativum *soutka* a 14 dokladů s týmž apelativem v pravopisné podobě *soudka*.

¹ Soupisy PJ byly získány při soupisové akci Místopisné komise ČSAV v letech 1963–1980 a jsou uloženy v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze. Viz Olivová-Nezbedová, 1995, s. 40, 48; Olivová-Nezbedová, 2000, s. 21.

Dříve než se budeme věnovat těmto anoikonymům, jejich výkladu, teritoriálnímu rozšíření a lidové etymologii, zaměříme se na apelativum *soutka* a jeho slovníkové charakteristiky.

2. Charakteristika, etymologie a varianty apelativa *soutka*

Slovníky češtiny apelativum *soutka* definují jako úzkou uličku mezi domy a zahradami: Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ, 1966, s. 453) uvádí apelativum *soutka*/**sutka* (zast. a nář.) ve významu ‚úzká ulička mezi dvěma domy, zahradami ap.‘, podobně též Příruční slovník jazyka českého (PSJČ, 1948–1951, s. 528) apelativum *soutka/sutka* (lid.) ve významu ‚úzká ulička mezi dvěma staveními, ploty‘.

Česko-německý slovník F. Kotta (1882, s. 540) apelativum *soutka* definuje poněkud šířeji: ‚úzká ulice, [...] ‚úzká chodba mezi dvěma domy, mezi dvěma selkými statky, mezi stěnami, mezi zdmi, mezi plotem, otvor mezi vysokým obilím atd.‘. Uvádí i variantu *soudička* ‚ulička mezi zahradou a domem‘ (1901, s. 303), která je doplněna charakteristikou ‚Us.‘ (tj. usuální, běžné). Slovník česko-německý J. Jungmanna (1838, s. 32) apelativum *soutka* (s poznámkou, že se jedná snad o zkrácené *sútěska*) definuje takto: ‚auzká ulice, [...], Us. [...], zahrazenj mezi domy‘. Zatímco v obou těchto slovnících je apelativum *soutka*, *soudička* chápáno jako běžné, v pozdějších slovnících je považováno za lidové, zastaralé a nářeční.

V. Machek (1968, s. 568) u apelativa *soutka*, uvedeného ve významu ‚úzká ulička mezi dvěma domy, mezi domem a sousedovou zahradou apod.‘ a označeného jako jihočeský výraz, zaznamenává též podobu *soudička* s poznámkou ‚mylné d‘. Dále zmiňuje ukrajinské apelativum *sútka*, polskou dialektickou podobu *sutka* a praslovanské **sotьka*. Uvádí, že jde snad o slovo příbuzné se staroirským *sét*, kymerským *hynt* ve významu ‚cesta‘ a dále snad i s latinským *sēmita* ‚stezka, pěšina‘. Podrobnosti etymologie slova však podle něj nejsou jasné. K Jungmannově domněnce, že jde o zkrácené slovo *sútěska*, poznamenává, že je hodna úvahy.

Za pravděpodobnější považujeme výklad, který uvádějí J. Holub a F. Kopečný (1952, s. 346, 398). Podle nich apelativum *soutka* (z **sotьka*; lid. úzká pěšina mezi ploty) etymologicky souvisí – stejně jako též například slova *zá-tka*, *o-tka*, *pů-tka*, *dů-tka* – se slovesem *týkati*.²

² Zajímavou sémantickou souvislost odhaluje apelativum *sudnica*. To je doloženo na Valašsku ve významu ‚příkop v poli‘ (Kazmír, 2001, s. 337), ale při výzkumu ve Velkých Karlovicích (Vsetínsko) a Sehradicích (Zlínsko, zde *súdnica*) byl zjištěn význam ‚příkop mezi poli různých vlastníků‘, tedy vlastně ‚úzký volný, hraniční, mezní prostor mezi poli‘ (za informaci děkuji anonymnímu recenzentovi tohoto článku).

Apelativum *soutka* se uplatňuje též jako odborný název ve vesnické (lidové) architektuře. J. Vařeka a V. Frolec (2007, s. 109) uvádějí tři různé definice termínu *soutka*. Pro náš výzkum je podstatný první význam, tj. „mezera mezi objekty sousedních usedlostí na hranici jejich parcel“.³ Termín *soutka* je zde charakterizován jako nářeční a užívaný na Telčsku a ve středních Čechách. Dodejme, že není zcela jisté, zda je myšlena celá oblast středních Čech, nebo pouze její určitá část. Jako částečně synonymní je uveden výraz *kápěj* (viz níže).

Český jazykový atlas se apelativem *soutka* nezabývá.⁴ F. Cuřín (1986, s. 48) jej zmiňuje mezi jihočeskými dialektismy. Jako jihočeský nářeční výraz jej charakterizuje též V. Machek (1968, s. 568).

V jihočeské nářeční oblasti (s částečným přesahem na jihozápad) znalost apelativa *soutka* nejnověji zkoumala K. Měšťanová v rámci své disertační práce (2018, s. 149–150). Výzkum ukázal, že mluvčí nejstarší i mladé generace toto apelativum většinou znají, ale aktivně již nepoužívají. (U mluvčích nejstarší generace bylo více než apelativum *soutka* aktivně užíváno jiné nářeční apelativum s podobným významem, a to *souhrada* – viz níže.)

J. Jančáková (1987, s. 35) uvádí pro význam ‚ulička mezi domy‘ podobu *soutka* jako základní pro většinu území okresu Příbram, jen pro severozápad tohoto regionu zmiňuje též hláskové varianty *souska* a *šouska*.

Pro úplnost dodejme, že areál výskytu apelativa *soutka* zasahuje i na jihozápadní Moravu (srov. Čizmárová, 2000, s. 262–263), kde se vyskytuje též hlásková varianta *sótka* a další lexémy (*mezdířka*, *vodkap* aj.). Výraz *soutka/sótka* byl zachycen na západním okraji zkoumané oblasti (nejvýchodněji v okolí Moravských Budějovic, kde se však vyskytuje spíše varianta *sótka*, hranice monoftongizace *ou > ó* prochází východně od M. Budějovic).

Na základě uvedených údajů můžeme tedy současný a nedávný areál výskytu apelativa *soutka* velmi zhruba situovat do jižních Čech s určitým přesahem do Čech středních a na jihozápadní Moravu.

3. Soutky ve městech

Je třeba zmínit, že apelativum *soutka* se neuzívá pro označení úzkých uliček pouze na venkově. F. Hoffmann (2009, s. 166) při popisu středověkého města v Čechách a na Moravě vyjmenovává několik typů ulic a zmiňuje též „mimořádně úzké uličky bez provozu, někdy neprůchodné nebo dokonce zcela zatarasené“. Nazývaly se *soutky* nebo v Jihlavě a Pelhřimově také *rejhny* (z něm. *Reihen*).⁵

³ Další dva uvedené významy jsou tyto: „2. (nář., Pelhřimovsko, Humpolecko) úzká chodbička vedoucí podél komory (popř. zadní světničky) ze síně do chléva; 3. (nář., Benešovsko) zákamní.“

⁴ Jak uvádí L. Čizmárová (2000, s. 263), „[d]otazník ČJA obsahuje pouze významově širokou položku *ulička*, takže lexémy *soudka* a *mezdířka* nezachycuje“.

Jak autor dále uvádí, ve městě soutky mívaly své specifické funkce: sloužily jako přirozená bariéra proti šíření požárů mezi sousedními domy a v některých případech mohly plnit též funkci zkratky, tedy spojnice mezi jinak vzdálenějšími částmi města. Některé z nich měly odvádět dešťovou vodu a splašky jako povrchová kanalizace a z toho důvodu se jim též říkalo „mezírky hnisotečné“. Je pochopitelné, že mnohé městské soutky byly tudíž velice nevzhledné, zapáchaly a potýkaly se s nejrůznějšími hygienickými problémy.⁶

Městské soutky jsou – z důvodu své bezvýznamnosti a omezených rozměrů – většinou bezejmenné. Jen ve výjimečných případech se apelativum *soutka* dostalo do oficiálního uličního názvosloví: V Příbrami se nachází ulice *V Soudce*, v Bystřici u Benešova taktéž ulice *V Soudce* a v Lukavci na Pacovsku ulice *Kocouřova soutka* (srov. *Mapy.cz*), která je původním anoikonymem, zachyceným též při soupisové akci.⁷

V některých případech nesou městské úzké uličky název, v němž se nevyskytuje apelativum *soutka*. Zde můžeme jako příklad uvést snad nejznámější českou soutku, kterou je *Katova ulička* v Kadani. Tato ulička je v nejužším místě široká jen 66 cm a je registrována agenturou Dobrý den v Pelhřimově jako nejužší ulice v ČR (viz *Mesto-Kadan.eu*).⁸

Ačkoliv se Kadaň nachází v severozápadních Čechách a nespadá do oblasti, kam slovníky situují výraz *soutka*, je *Katova ulička*, alespoň jak můžeme soudit na základě (odborných, publicistických aj.) textů na internetu, soutkou běžně nazývána. Domníváme se, že vzhledem k neexistenci jednoslovného termínu označujícího tyto úzké uličky, je pro ně (zejména v historickém a architektonickém diskurzu) bez ohledu na jejich zeměpisnou polohu používán termín *soutka*. Z teritoriálně omezeného apelativa se tak stal odborný výraz, a proto jeho původní teritoriální omezení přestalo platit.

⁵ V něm. výrazech s významem ‚úzká ulička‘ má svůj původ též moravské *raja* (také z něm. *Reihe*), které označuje např. v Brně-Lišní úzkou uličku na kraji obce (viz též v lid. písni z Lišně: „Za tó našó rajó děvčata si hrajó“), nebo název brněnské ulice *Cejl*, MJ *Cejle* (z něm. *Zeile*). (Za tyto příklady děkuji anonymnímu recenzentovi tohoto článku.)

⁶ Příkladem může být soutka, která se nachází v Písku nedaleko Jungmannovy ulice (viz *Ctenizpisku.cz*). Ještě na počátku 20. století do této uličky tekly z okolních domů splašky, a protože soutka neměla odtok (oba její východy byly zastavěny), vše tam hnilo. Městský úřad pak řešil s okresním hejtmánstvím spor, komu ulička vlastně patří. Po dlouhé době byla za jejího majitele označena obec, která musela soutku opravit a nařídít majitelům domů, aby do ní nevypouštěli odpad.

⁷ Viz pozn. 1.

⁸ *Katova ulička* je dlouhá 51 m a dříve sloužila k odvádění přebytečné vody z hlavního náměstí do Bystřického potoka a při obraně města jako rychlá spojnice městského centra s hradebním parkánem (*Mesto-Kadan.eu*).

4. Apelativum *soutka* v pomístních jménech v Čechách

Mezi devatenácti pomístními jmény v Čechách obsahujícími apelativum *soutka* se nacházejí především uličky (pěšiny, cesty, úžlabiny), často úzké a vedoucí mezi domy a zahradami. V případě předložkových jmen jde též o jiné objekty, například pole *Za soudkou* (KL/Černovice)⁹ nebo místní část *V soudce u Machovců* (Pís/Olešná).¹⁰ V soupisech je též často uvedeno, že se jedná o uličku v mírném nebo prudkém svahu, a vícekrát je zmíněno, že jde o „starý název“, „velmi starý původ“ apod.

Kromě jednoslovného pojmenování bez jakéhokoli doplnění (*Soutka/Soudka*), které je v našem materiálu nejčastější, zde najdeme též například dvouslovná jména se shodným přívlastkem (*Kocourova soutka, Michálkouc soutka, Novákouc soutka, Škeřilova soudka, Hořejší soudka*), neshodným přívlastkem (*Soudka u Machovců*) nebo předložková jména (*Do soudky, Za soudkou*). V případě dvouslovných jmen s posesivním adjektivem se jedná o uličky nazvané podle některého z (bývalých) majitelů okolních domů a/nebo zahrad, přičemž někdy se název v souvislosti se změnou majitele mohl též změnit, například *Průchova soudka* (Táb/Radenín a Terezín) byla dříve nazývána též *Příbylova, Gutmanova* nebo *Leksova*.

Také hláskové varianty *souska* a *šouska* máme ve sbírce pomístních jmen doloženy: V obci Felbabka na Hořovicku se nachází úzká cesta mezi domky *Šouska* a v Kozmicích na Benešovsku je doložena pěšina mezi ploty *Souska*, která podle informací v soupisu dříve vedla ke starému hřbitovu, po jeho zrušení byla zúžena a posléze též zrušena.

Jak vyplývá z příložené mapky, výskyt pomístních jmen obsahujících apelativum *soutka* je výrazně teritoriálně vymezen. Jedná se o oblast, která je na severu ohraničena řekou Sázavou, na jihu řekou Lužnicí a na západě (na Příbramsku a Březnicku) mírně zasahuje za Vltavu. Z daného areálu výrazně nevybočují ani varianty *šouska* (jeden doklad na Hořovicku) a *souska* (jeden doklad na Benešovsku). Mimo uvedený areál se anoikonyma s apelativem *soutka* vyskytují pouze na Domažlicku. Můžeme tedy shrnout, že rozšíření jevu zahrnuje jižní oblasti středních Čech a severní oblasti jižních Čech.

Pro úplnost je třeba dodat, že jsme zjišťovali výskyt apelativa *soutka* též v pomístních jménech na Moravě a Slezsku.¹¹ Zde je doloženo pouze jedno jméno,

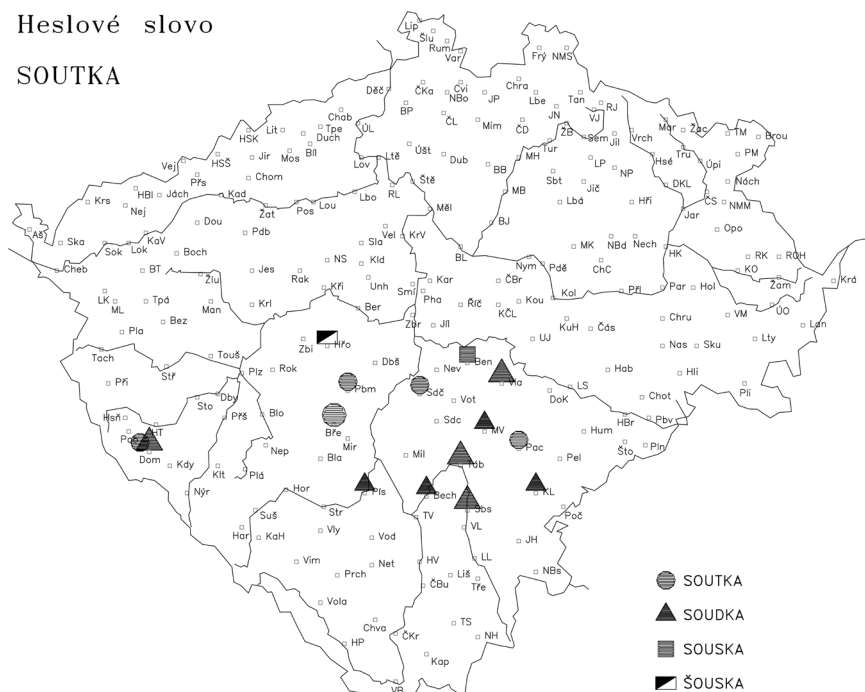
⁹ Jména jsou lokalizována do bývalých soudních okresů platných v r. 1923. Seznam zkratk viz např. Olivová-Nezbedová et al., 1995, s. 10–13.

¹⁰ Abecední generální katalog pomístních jmen v Čechách zahrnuje kromě anoikonym i jména místních částí (části obcí, samot, hostinců, mlýnů apod.), která spadají mezi jména místní, avšak strukturálně jsou velmi blízká jménům pomístním.

¹¹ Soupisy pomístních jmen z území Moravy a Slezska z let 1965–1989 jsou uloženy v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český, v. v. i., v Brně. Za poskytnutí informací děkují Mgr. Stanislavě Spinkové, Ph.D.

Heslové slovo

SOUTKA

Obr. 1: Soutka v pomístních jménech v Čechách

a to název místní části *Soudka-Fortna* ve Studené na Jindřichohradecku.¹² Zahnu-tím tohoto jména do výše zmíněného onymického areálu by nedošlo k žádné jeho výrazné proměně, pouze ke vzniku mírného výběžku na jihovýchodě.

Porovnáme-li uvedený onymický areál s předpokládaným nářečním areálem apelativa *soutka* (viz výše), lze zaznamenat jisté rozdíly. (Ke vztahu onymických a dialektových areálů srov. Šrámek, 1981.) Zatímco některé prameny apelativum *soutka* charakterizují jako „jihočeské“, je třeba zdůraznit přesah jeho rozšíření i do středočeské nářeční oblasti. Výskyt pomístních jmen obsahujících apelativum *soutka* i v jižních oblastech středních Čech předpokládá (přinejmenším dřívější) výskyt tohoto apelativa v tamějším nářečí. Dodejme, že (dřívější) rozšíření tohoto apelativa severně od hranice, kterou vytváří řeka Sázava, však pomístní jména nepotvrzují.

¹² Obec Studená se nachází na hranici Čech a Moravy – většina území obce náleží Moravě, část patří k Čechám.

Druhým rozdílem oproti výskytu apelativa *soutka*, nejčastěji hodnoceného jako „jihočeské“, je absence pomístních jmen obsahujících toto apelativum v některých regionech jižních Čech, konkrétně v oblasti nacházející se jižně od řek Lužnice a Otavy (nejjižnějšími okresy s výskytem těchto anoikonym jsou Písecko, Bechyňsko a Soběslavsko).

Absence anoikonym obsahujících určité apelativum v nářečním areálu tohoto apelativa může být způsobena nejrůznějšími faktory. Důvodem mohou být například mimojazykové okolnosti projevující se absencí motivačního podnětu (srov. Matušová, 1993, s. 265; Harvalík, 2004, s. 56), v našem případě neexistenci úzkých uliček v katastru obcí v této oblasti nebo neexistenci potřeby tyto uličky identifikovat. Dále mohly některé tyto názvy postupem času zaniknout z důvodu bezvýznamnosti objektu nebo omezené známosti a znalosti jména v obci. Rovněž při případné přestavbě okolních objektů mohlo dojít k zániku uličky a tím i k zániku jejího pojmenování. Další možností je, že při pojmenování těchto uliček byla využívána jiná (celočeská či nářeční) apelativa.

I zběžný průzkum map z této oblasti ukazuje, že i v tomto regionu – tak jako ostatně všude jinde v Čechách – se úzké uličky mezi domy či zahradami v obcích běžně vyskytují. Je však třeba zodpovědět otázku, zda jsou tyto uličky nějak pojmenovány, a pokud ano, jaká apelativa jsou v těchto názvech využívána. Mohlo by jít například o celočeský výraz *ulička* nebo o některý nářeční výraz s totožným nebo podobným významem.

5. Další nářeční výrazy s významem ‚ulička mezi domy a zahradami‘

F. Cuřín (1986, s. 48) vyjmenovává i další jihočeské nářeční výrazy s významem ‚ulička mezi domy, popřípadě jen volný prostor mezi nimi‘, a to *záta*, *záhata*, *zákuteň*, *rejnička*. Dále uvádí, že „mezi zahradami byly *souhrady*“, a zmiňuje též výraz *kápěj* či *kápřa*, který kromě významu ‚okap‘ může zahrnovat i přesah střechy a místo podél domu pod ním.

SSJČ a PSJČ zachycují výraz *kápěj* pouze ve významu ‚kapka, krůpěj‘. F. Kott (1878, s. 667) zmiňuje význam ‚okap‘, podobně též J. Jungmann (1836, s. 25): ‚okap, odkap‘. Český jazykový atlas (1993, s. 378–380) uvádí základní význam ‚okap‘, ale též zmiňuje, že apelativum může označovat i ‚kapku a místo na zemi pod okapem‘. Podle mapy rozšíření se tento výraz vyskytuje v jihozápadních Čechách, konkrétně v areálu zahrnujícím pošumavské okrajové úseky rozšířené o Česko-budějovicko a Strakonicko.

Apelativum *kápěj* se – stejně jako *soutka* – používá též jako odborný název v lidové architektuře, a to ve významu ‚ulička mezi dvěma sousedními staveními, jejichž podélné osy leží rovnoběžně, okap – přesah střechy i prostor pod okapem‘ (Vařeka – Frolec, 2007, s. 109). Výraz je charakterizován jako nářeční a užívaný v jižních Čechách.

Definice substantiva *rejna* (z něm. *Rinne* = žlábek, dem. *rejnička*) se ve slovnících češtiny příliš neliší: ‚úzká cesta, pěšina; ulička‘ (SSJČ, 1966, s. 40); ‚strouha n. úzká hlubší cesta mezi dvěma pozemky, příčná ulička‘ (PSJČ, 1944–1948, s. 662); ‚úzká ulička spojující náměstí a ulici rovnoběžnou‘ (Kott, 1906, s. 329).

Apelativum *souhrada* slovníky uvádějí jako nářeční a shodně definují jako ulici nebo cestu mezi zahradami: ‚cesta mezi zahradami, oplocená (vjezdová) cesta do stavení‘ (SSJČ, 1966, s. 446); ‚ulice, cesta mezi zahradami‘ (PSJČ, 1948–1951, s. 508); ‚rozcestí, ulice mezi zahradami‘ (Kott, 1882, s. 532); ‚ulice mezi zahradami [...] Us.‘ (Jungmann, 1838, s. 26).

F. Jílek (1961, s. 209) uvádí, že v jižních Čechách ‚[u]ličce mezi dvěma zahradami říkali *souhradí* nebo *souhrad*‘. Varianta *souhradí* je zaznamenána též u F. Kotta (1882, s. 532) a J. Jungmanna (1838, s. 26), v obou případech s latinským *maceria*, které má význam ‚plot, ohrada, ohrazení, zvl. z hlíny promíšené, pozd. též z cihel n. kamení: zed‘ (Pražák – Novotný – Sedláček, s. 762). SSJČ a PSJČ apelativum *souhradí* neuvádějí.

Substantivum *zahata*, které souvisí se slovesem *zahatiti*, ‚zatarasiti, zahraditi něco překážkami‘, je v SSJČ (1971, s. 481) i PSJČ (1953–1955, s. 847) shodně definováno jako ‚zahrazené místo mezi staveními‘. Oba slovníky zmiňují též variantu *záhať*. F. Kott (1901, s. 392) uvádí pravopisnou podobu *záhata* a varianty *záta* a *záchata*, všechny ve významu ‚prostora mezi dvěma domy, bývá zahrazená‘. J. Jungmann (1839, s. 460) má apelativum *záhata* ve významu ‚hať, plot, meze, zahrazenj mezi domy, mezj sadem a stodolau, sautka, [...] Us.‘. Oba autoři též zmiňují apelativum *zahata* v rámci definice apelativa *soutka*: ‚zahata, die Fluchte. Us. v již. Čech.‘ (Kott, 1882, s. 540); ‚ginak: zahata, die Fluchte‘ (Jungmann, 1838, s. 32).

F. Jílek (1961, s. 209) zmiňuje apelativum *zahata* mezi jihočeskými nářečními výrazy a uvádí, že to byla ‚úzká ulička mezi dvěma staveními, zahrazená dvířky z ratolestí spletenými‘. K definici dodává: ‚Tam při stavení sousedova chodívali na záchod, proto bylo slyšet varování: nelez do zahaty, zamažej se!‘ B. Vydra (1923, s. 126) apelativa *záta* a *zaháta* uvádí mezi výrazy užívanými v nářečí hornoblanickém (tj. v okolí Husince, Prachatic a Vlachova Břeží) s definicí ‚prostora mezi dvěma sousedními staveními‘.

Význam ‚ulička mezi domy (popř. zahradami apod.)‘ je podle S. Kloferové (2014, s. 123) doložen (jako jeden z mnoha významů) i pro apelativum *hať*, a to v materiálu z Archivu lidového jazyka (doklady pocházejí z Mlázovic na Jičínsku a z Netolic na Prachaticku).

Výraz *zákuteň*, zmíněný F. Cuřínem, SSJČ a PSJČ nedokládají. F. Kott (1887, s. 121) uvádí heslové slovo *zákoutně* s významem ‚soutka, úzký průchod (ulička) mezi dvěma domy‘ a též odkazové heslo ‚zákutně, vz *Zákoutně*‘ (1887, s. 129). Apelativum *zákutně* najdeme též (s otazníkem) u J. Jungmanna: ‚zákutně? f. Zažha w *zakutny (w zákutni), accendit in abscondito [...]. Skryli se w zákutniech, a nesměj na gewo.‘ (1839, s. 489).

Znalost některých uvedených výrazů zkoumala K. Měšťanová (2018, s. 149–150) u mluvčích nejstarší a mladé generace v jihočeské nářeční oblasti (s částečným přesahem na jihozápad). Zatímco apelativum *soutka* obě skupiny sice znaly, ale aktivně spíše nepoužívaly (viz výše), výraz *kápěj* byl „naprosto neznámý“. Substantivum *souhrada* bylo známější a užívanější než *soutka*. Výraz *zákuteň* sice mezi zkoumanými slovy nebyl, ale jedna z mluvčích jej prý sama zmínila.

Můžeme tedy shrnout, že nářeční příručky i slovníky češtiny uvádějí a definují více jihočeských nářečních výrazů synonymních s apelativem *soutka*. Je však třeba zdůraznit, že se vždy nejedná o úplná synonyma. Například apelativum *souhrada* označuje cestu či ulici mezi zahradami nebo ploty, ne však nutně mezi domy. U apelativa *kápěj* je naopak významným sémantickým rysem přítomnost okapu, a tedy i domu. Úzká je – stejně jako *soutka* – pouze *rejna*, v definicích ostatních výrazů tento rys není považován za nezbytný.

6. Další výrazy s významem ‚ulička mezi domy a zahradami‘ v pomístních jménech v Čechách

Ačkoli nářeční příručky a slovníky češtiny uvádějí více výrazů s významem ‚ulička mezi zahradami‘ apod., většina z nich není v pomístních jménech v Čechách (v tomto významu) doložena. Výjimkou je množství pomístních jmen obsahujících apelativum *souhrada* a jeho varianty a několik anoikonym s apelativem *zahata*.

Ve Lhenicích na Netolicku se nachází úzká stezka *Zahata*. V soupisu pomístních jmen se k ní vztahuje komentář „v kraji vžitý název pro úzké pěšiny mezi chalupami či ploty“. Název *Zahata* nese též pole v Selibově na Pisecku a pole a les v Proseči na Nasavrcku. Obě tato jména svědčí o tom, že pojmenování se nemusí vztahovat pouze k cestám, ale může označovat též pozemky.

Anoikonym obsahujících apelativum *souhrada* je ve sbírce pomístních jmen v Čechách celkem 32,¹³ přičemž většinou se jedná o pozemky (pole, louky, hony) a sedm jmen se vztahuje k cestám. Názvy se vyskytují jak v singuláru (*Souhrada*), tak v plurálu (*Souhrady*), přičemž častá jsou předložková jména (*Pod souhradou*, *V souhradě*, *V souhradách*, *V souhradech*). Zajímavé je, že ani v jednom případě není jméno doplněno přívlastkem.

V soupisech pomístních jmen jsou uvedeny například tyto výklady: „cesta ohrazená z obou stran plotem“ (cesta *Souhrada*, UJ/Zderadiny); „cesta mezi zahradami“ (cesta *Souhrada*, ČBu/Hůrka); „snad kdysi cesta mezi ohrazenými zahradami“ (cesta *Souhrada*, Sbs/Záříčí); „cesta mezi zahradami, rozšíření i na pozemky, na které se přicházelo cestou mezi zahradami“ (pole *V souhradech*, Zbi/Podmokly);

¹³ V úvahu nebereme dva názvy motivované osobním jménem *Souhrada*.

„dříve ohraničená pastvina“ (pole *V souhradech*, ČBu/Doubravice); „plot z tyčovice na obou stranách cesty, kterou se hnal dobytek na pastvu“ (pole, louky *U souhrad*, Kap/Soběnov, Smrkov, Přísečno). Z výkladů je zřejmé, že se jedná o pojmenování cest vedoucích kolem zahrad či jiných oplocených pozemků a dále o jména samotných oplocených pozemků, okolo kterých vedla cesta nebo na které se takovou cestou přicházelo.

Celkem 37 výskytů mají pomístní jména obsahující apelativum *souhradí*. Opět jde především o pozemky, v 11 případech o cesty (ulice, silnice). Kromě jednoslovného pojmenování bez jakéhokoli doplnění (*Souhradí*) se vyskytují též dvou-slovná jména se shodným přívlastkem (úvoz, místní část *Kárnikovo souhradí*, místní část *Slavouc souhradí*, silnice *Starejch souhradí*, pole, louky *Hořejší souhradí*) a předložková jména (louky *U souhradí*, pole, louky *V souhradí*, pole *Nad souhradím*, pole, pastvina *Na souhradí*, cesta *Do souhradí*).

Výklady v soubísech pomístních jmen objekty charakterizují například takto: „silnice vedoucí mezi zahradami“ (silnice *Starejch souhradí*, Pis/Vítkov); „cesta mezi zdmi“ (cesta *V souhradí*, Pis/Stará Vráž); „souhradí = cesta z obou stran hrazená“ (cesta *Souhradí*, Táb/Skrýchov u Malšic); „kamenná hradba po stranách cesty“ (cesta *Souhradí*, Bla/Dožice); „tato popisná čísla jsou ohrazena kamennými tarasy a dřevěnými ploty“ (místní část *V souhradí*, Sdc/Jetřichovice); „cesta vedla úvozem, sousední pozemky ohrazeny plotem“ (cesta *V souhradí*, TV/Sedlec); „cesta byla lemována po obou stranách seskupeným kamením“ (místní část *V souhradí*, Nep/Vrčeň).

Pro úplnost dodejme, že mezi pomístními jmény v Čechách se vyskytuje též několik názvů obsahujících variantu *souhrad'* (*Souhradě*, *U souhrad'*) a deriváty *souhradka/souhrádka* (*Na souhradce*, *Na souhradkách*, *Souhrádky*) nebo *souhradský* (*Souhradská*).

Všechna tato jména se, kromě několika výjimek, vyskytují v jižní polovině Čech, především v jižních a jihozápadních Čechách a na jihu středních Čech. Největší rozptyl vykazují anoikonyma obsahující apelativum *souhrada*, jejichž areál rozšíření zasahuje až do východních Čech (Pardubicko, Přeloučsko). Pomístní jména obsahující apelativum *souhradí* jsou naopak koncentrována do oblastí nacházející se jižně od řek Sázavy a Berounky.

Porovnáme-li uvedený onymický areál s oblastí, v níž se vyskytují pomístní jména obsahující apelativum *soutka*, můžeme konstatovat, že anoikonyma s apelativem *souhrada* apod. vykazují větší teritoriální rozšíření. To zahrnuje i areál názvů obsahujících apelativum *soutka* a zasahuje také do těch oblastí jižních Čech, kde se anoikonyma s apelativem *soutka* nevyskytují.

Pro úplnost dodejme, že označení *ulička*, které se hojně vyskytuje v anoikonymech z celých Čech, se v této oblasti jižních Čech v pomístních jménech objevuje jen sporadicky. Jako příklad lze uvést cestu *V uličce* (Hor/Velké Hydčice) nebo úzkou uličku zvanou *Ulička* nebo *V uličce* (TS/Trhové Sviny).

Můžeme tedy shrnout, že v oblastech jižních Čech, v nichž se nevyskytují anoikonyma obsahující apelativum *soutka*, jsou uličky a cesty mezi domy či zahradami označovány jinými názvy. Zatímco celočeské apelativum *ulička* ani některá nářeční apelativa s významem ‚ulička, cesta mezi domy, zahradami apod.‘ (např. *kápěj*, *rejna*) se v anoikonymech v této oblasti nevyskytují a jiná se v nich vyskytují pouze omezeně (*zahata*), apelativum *souhrada* a jeho varianty (především *souhradí*) je v pomístních jménech (nejen v této oblasti, ale i na širším území) poměrně frekventované.

7. Lidová etymologie

Z lidových výkladů uvedených v soupisech pomístních jmen vyplývá, že význam apelativa *soutka* (tj. ‚úzká ulička mezi domy a zahradami‘) zpracovatelé těchto soupisů ve druhé polovině 20. století znali. Etymologická neprůhlednost tohoto slova však vedla k tomu, že si název *Soutka* někteří z nich dali do souvislosti s podobně znějícími slovy, a to s apelativy *soud* nebo *soudek*. Oboje pak vedlo ke změně pravopisné ($t > d$), tj. k zápisu *Soudka*.

V soupisech pomístních jmen najdeme tyto lidové etymologie: ‚ulička mezi zahradami, o kterou se majitelé sousedních zahrad soudili‘ (Sbs/Tučapy); ‚úzká pěšina, která vede z návsi mezi zahradami na silnici, o její užívání vedeny časté spory‘ (Vla/Vračkovice); ‚prý se vyskytovala světlýlka, válely se ohnivé soudky‘ (Dom/Klenčí pod Čerchovem).

Představa světlýlek nebo ohnivých soudků, tj. duchů v podobě světelného či ohnivého úkazu, je v českých démonologických pověstech častá a mnoho míst v Čechách bylo v minulosti s tímto úkazem spojováno (srov. Luffer, 2014, s. 138). K představě přítomnosti ohnivých soudků v Soutkách/Soudkách kromě hláskové podobnosti apelativ *soudek* a *soutka/soudka* přispěl zřejmě i charakter terénu, neboť ohnivé soudky v pověstech bývají nejčastěji ličeny jakožto kutálející se/valící se z kopce. (Soudka v Klenčí pod Čerchovem, k níž se tato lidová etymologie vztahuje, je v soupisu charakterizována jako úzlabina v mírném svahu).

Ke spojení Soutek/Soudek se spory a soudy vedla kromě hláskové podobnosti apelativ *soud* a *soutka/soudka* zřejmě též skutečnost, že soutky se nacházejí mezi zahradami sousedů a jejich užívání nebo vlastnictví se předmětem sporů či dokonce soudních řízení zřejmě stávalo.¹⁴

¹⁴ Pro zajímavost uvádíme citaci z usnesení ze soudního řízení ohledně vlastnictví soutky, které se nachází v informačním systému pro advokátní kanceláře Salvia (Usnesení 22 Cdo 3013/2006, kraken.slv.cz): ‚... tento soud ohledně existence uličky tzv. soutky mezi budovami nezohlednil vyjádření památkového ateliéru [...]. Soutku čistil žalobce, neboť ji pokládal za svoji, vlastnice sousedního pozemku jeho dobrou víru nezpochybnila a čištění soutky mu umožňovalo...‘

Tato lidová etymologie se může týkat nejen proprií, ale i apelativa *soutka/soudka*, o čemž svědčí článek v ekonomickém deníku E15 (srov. e15.cz), ve kterém je zmíněna (bezejmenná) nejužší ulička v Táboře, jíž se údajně říká *soudka*. Toto označení v článku vysvětluje Petr Brátka z Husitského muzea: „To je označení pro uličku bez popisného čísla. Název vznikl od slova souditi, protože takové cesty bývaly mrtvým místem, o které se často lidé přeli, soudili.“ Je však třeba konstatovat, že bez ohledu na to, že spory a soudy ohledně soutek skutečně probíhaly, etymologie apelativa ani propria s tímto faktem nesouvisí.

Lidová etymologie, která spojuje pomístní jména s výrazy ze sémantického okruhu mezilidských sporů apod., se týká i jiných anoikonym. Příkladem může být moravské pomístní jméno *Hádka* z Oslavic (okres Žďár nad Sázavou), které vzniklo z apelativa *hat*, nářečního označení pro *hat'*, a správný zápis by měl být tudíž *Hátka* (tak i dříve *W Hatiech*). Lidová etymologie název dává do souvislosti s apelativem *hádka* („hádky sousedů o hranice pozemků“). Podrobněji viz Kloferová, 2014, s. 122–126. K další podobné lidové etymologii může svadět pozemkové jméno *Nádavky*, které souvisí s dodatečným přidělováním půdy. Na mylné spojení moravských pomístních jmen se slovesem *nadávat* upozornil F. Matějka (1968, s. 490–491). Ze sbírky pomístních jmen v Čechách můžeme doplnit název pole *Nádavka* (MK/Velké Výkleky) s lidovým výkladem: „Název proto, že se zde hubovalo (nadávalo) na ošklivou půdu.“

Závěrem této kapitoly dodejme, že lidové etymologie apelativa *soudka* (v této pravopisné podobě) jako uměleckého prostředku využil „zpívající právník“ a Jihočech Ivo Jahelka ve své písni *Balada o tom, jak takzvaná soudka rozkmoťřila sousedy Čoudka a Houdka* (s tématem sousedského sporu a soudního řízení ohledně vlastnictví soudky), v jejímž refrénu autor soudku charakterizuje slovy „mezi chalupama ulička to ouzká“.¹⁵ Apelativum *soudka* v písni spojuje se slovy *soudek*, *soudce* apod. Srov. termín *poetická/básnická etymologie* (Rejzek, 2009, s. 62–64) a další příklady využití nevědecké etymologie v moderní české literatuře a divadelních a písňových textech (David, 2010, s. 62).

Tento soud je sice z poměrně nedávné doby (2006–2007), ale lze předpokládat, že i dříve mohla proběhnout podobná soudní řízení ohledně užívání a/nebo sporného vlastnictví soutek. Povědomí o těchto událostech pak mohlo přispět ke vzniku nebo rozšíření („potvrzení“) dané lidové etymologie.

¹⁵ „Venkovská stavení skrývají rozličné koutky / zápraží, sednice, kůlny i takzvané soudky. / Pokud by někdo z vás nevěděl, co je to soudka, / běžte se pozeptat do Žďáru starýho Čoudka. // Ten totiž, považte, kvůlivá takové soudce / v trestním to řízení předstoupit musel před soudce. / Ovšemže než začnu z úplně jiného soudku, / ještě vám popíši takovou typickou soudku. // R: Mezi chalupama ulička to ouzká, / voda do ní teče, kočka se tam mrouská. / Kočka se tam mrouská, popelí pár slepic, / až tam jednou vejdeš, řekneš si no těpic, těpic, těpic...“ (Celý text písne viz např. velky-zpevnik.cz.)

8. Závěr

Nářeční apelativum *soutka* označuje úzkou uličku mezi domy a/nebo zahrada-mi. Soutky se nacházely často ve svahu a někdy mohly být neprůchodné nebo úplně zatarasené. Ve městech sloužily k ochraně sousedních domů před požárem, případně též k odvodu dešťové vody nebo splašků. Doloženy jsou hláskové varian-ty *souska* a *šouska* a další nářeční výrazy se stejným nebo podobným významem, např. *kápěj*, *rejna*, *zahata* nebo *souhrada*, z nichž jen některá se uplatňují v anoikonymech.

V onomastice jsou jména cest, tzv. hodonyma, řazena mezi anoikonyma, zatímco vlastní jména sídelních a nesídelních objektů (např. ulic) ležících na katastru měst jsou označována jako urbanonyma. Soutky mohou spadat mezi obojí – nacházejí se jak na venkově, kde mají charakter spíše (úzkých) cest a pěšin, tak ve městech, kde patří mezi nejužší uličky. Apelativum *soutka* se pak může stát nejen anoikonymem, ale přejít i do oficiálního, standardizovaného uličního názvosloví.

Zatímco nářeční areál apelativa *soutka* slovníky a monografie situují do jižních Čech s určitým přesahem do Čech středních a na jihozápadní Moravu, pomístní jména z Čech obsahující apelativum *soutka* jsou zachycena na jihu středních Čech a pouze v severnějších jihočeských okresech. Ve zbývajících oblastech jižních Čech se v anoikonymech jako označení uliček vyskytuje především apelativum *souhrada* (a jeho varianty), jehož význam však není úplně synonymní s významem apelativa *soutka* a také územní rozšíření je širší.

V lidové etymologii je pomístní jméno *Soutka* (ale též apelativum *soutka*) často dáváno do souvislosti se slovy *soud* nebo *soudek*, což vedlo ke vzniku pravopisné varianty *Soudka*, která je v pomístních jménech v Čechách dokonce častější než podoba *Soutka*.

Príspevek byl financován výzkumným záměrem Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO 68378092.

PRAMENY A LITERATURA

- CURÍN, F. et al. (1986): *Jihočeská vlastivěda. Jazyk, nářečí, místní jména, slangy*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství.
- ČIŽMÁROVÁ, L. (2000): *Jazykový atlas jihozápadní Moravy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Český jazykový atlas (1992): *I. díl*. Praha: Academia.
- DAVID, J. (2010): Lidová a bakalářská etymologie vlastních jmen (na příkladu toponym). *Naše řeč*, 93, s. 57–70.
- Drlíčov – Vnitřní město. *Čtení z Písku, projekt Městské knihovny Písek* [online] <http://www.cutenizpisku.cz/cteni_mista/drlicov/> cit. 2019-04-03.
- HARVALÍK, M. (2004): *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha: Academia.

- HOFFMANN, F. (2009): *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F. (1952): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- JAHELKA, I. *Balada o tom, jak takzvaná soudka rozkmotřila sousedy Čoudka a Houdka*. Velký zpěvník [online] <<https://velky-zpevník.cz/ivo-jahelka/balada-o-tom-jak-takzvaná-soudka-rozkmotřila-sousedy-coudka-a-houdka>> cit. 2019-04-03.
- JANČÁKOVÁ, J. (1987): *Nářečí a běžná mluva na Příbramsku*. Praha: Univerzita Karlova.
- JÍLEK, F. (1961): *Jihočeský člověk a jeho řeč*. České Budějovice: Krajské nakladatelství.
- JUNGMANN, J. (1836): *Slovník česko-německý II, K–O*; (1838): *IV, S–U*; (1839): *V, W–Ž*. Praha: České museum.
- Katova ulička v Kadani. *Kadaň, oficiální web města* [online] <<http://www.mesto-kadan.eu/prispevek/244/katova-ulicka>> cit. 2019-04-03.
- KAZMÍŘ, S. (2001): *Slovník valašského nářečí*. Vsetín: Dalibor Malina.
- KLOFEROVÁ, S. (2014): Hádky u Hádky (k lidové etymologii v pomístních jménech). In: E. Minářová – D. Sochorová – J. Zitková (eds.), *Vlastní jména v textech a kontextech*. Brno: Masarykova univerzita, s. 122–126.
- KOTT, F. Š. (1878): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický I*; (1882): *III*; (1887): *V*. Praha: František Šimáček.
- KOTT, F. Š. (1901): *Druhý příspěvek k Česko-německému slovníku zvláště grammaticko-fraseologickému*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- KOTT, F. Š. (1906): *Třetí příspěvek k Česko-německému slovníku zvláště grammaticko-fraseologickému*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- LUFFER, J. (2014): *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha: Academia.
- MACHEK, V. (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Mapy.cz [online] <<https://mapy.cz>> cit. 2019-04-03.
- MATĚJEK, F. (1968): Na Nádavcích si sousedé nadávali? *ZMK ČSAV*, 9, s. 487–492.
- MATUŠOVÁ, J. (1993): Slovo *stezka* a souznačné názvy v pomístních jménech Čech. *Naše řeč*, 76, s. 259–265.
- MĚŠTANOVÁ, K. (2018): *Mluvená čeština napříč generacemi. Disertační práce* [online]. České Budějovice: Jihočeská univerzita. <https://theses.cz/id/891x9a/Disertan_prece-Kvta_Manov.pdf> cit. 2019-04-03.
- Nejzajímavější rostlina roste v kleci, největší požár má vlastní píseň. *E15* [online] <<https://www.e15.cz/clanek/magazin/nejzajimavejsi-rostlina-roste-v-kleci-nejvetsi-pozar-ma-vlastni-pisen-849685>> cit. 2019-04-03.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. (1995): Soupis pomístních jmen na území Čech v letech 1963–1980. In: L. Olivová-Nezbedová et al., *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, hor, vod a cest*. Praha: Academia, s. 35–51.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. (2000): Slovník pomístních jmen v Čechách a jeho zpracování za pomoci počítače. In: L. Olivová-Nezbedová – J. Maleninská, *Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek*. Praha: Academia, s. 21–50.

- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. et al. (1995): *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, hor, vod a cest*. Praha: Academia.
- PRAŽÁK, J. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J. (1940): *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha: Česko-slovenská grafická unie.
- Příruční slovník jazyka českého* (1944–1948): IV, P–Ř; (1948–1951): V, S–Š; (1953–55): VII, Vj–zapytlačítí. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- REJZEK, J. (2009): *Lidová etymologie v češtině*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Slovník spisovného jazyka českého* (1966): III, R–U; (1971): IV, V–Ž. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- SPÁČIL, J. (2007): Usnesení 22 Cdo 3013/2006, 7. 11. 2007. *Salvia* [online] <<http://kraken.slv.cz/22Cdo3013/2006>> cit. 2019-04-03.
- ŠRÁMEK, R. (1981): Areál onymický a areál dialektový. In: *Nazewnictwo obszarów językowo mieszaných: księga referatów Międzynarodowej Konferencji Onomastycznej w Gdańsku 25-27 października 1977*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, s. 157–166.
- VAŘEKA, J. – FROLEC, V. (2007): *Lidová architektura: encyklopedie*. Praha: Grada Publishing.
- VYDRA, B. (1923): *Popis a rozbor nářečí hornoblanického s ukázkami*. Praha: Filosofická fakulta university Karlovy.

Martina Zírhutová
zírhutova@ujc.cas.cz
oddělení onomastiky
ÚJČ AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1
116 46 Praha 1